
УДК 316.277.4

О. В. ГОРБАЧОВА,

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри психології та педагогіки

факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції

громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУЮВАННЯ ЕМОЦІЙ

Визначено соціальні аспекти дослідження емоцій та розкрито механізм їх соціального конструювання. Обґрунтовано вплив символічних систем та культурних практик на формування та способи прояву емоцій, що дозволяє розглядати останні як типові та нормативні стани акторів, продукт соціалізації особистості та соціокультурний конструкт. Наголошено на доцільності міждисциплінарного діалогу, мультикомпонентності емоцій та неправомірності ігнорування їх біологічної складової.

Ключові слова: *емоції, теорії емоцій, конструювання емоцій, соціалізація емоцій, «соціологія емоцій».*

Gorbachova, O.V. (2015), "Features of the social construction of emotions" ["Osoblyvosti sotsialnoho konstruiuvannia emotsii"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 198–202.

Постановка проблеми. Тема емоцій постає як одна із ключових для соціальних наук, починаючи з другої половини ХХ ст., що ознаменувало розквіт соціально-емоційного світу як поля дослідження та супроводжувалось так званим «відкриттям емоційності» у соціальних практиках акторів. Разом із тим проблема емоційної сфери залишається однією зі складних не тільки в нових напрямках наукових досліджень (наприклад, «соціології емоцій»), але й у психологічній науці, де традиційно вона і вирішувалась, а багато з висловлених нині положень потребують інших акцентів і детальнішої розробки. Це пов'язано з тим, що переважна більшість дослідників вивчають емоції у різних розрізах реальності: біологічному, неврологічному, психічному, поведінковому, культурному, соціально-структурному тощо, відкриваючи релевантні ним аспекти емоцій. Також пануючі уявлення про розуміння емоцій виключно як сукупності суб'єктивних переживань та відносин, обґрунтування їх біологічної складової та універсальної природи часто залишають без уваги той факт, що емоції завжди вбудовані у більш складні культурні комплекси, а отже, мають культурно-історичні та соціальні фактори впливу, можуть виступати частиною емоційних режимів, соціальних структур та процесів, набуваючи інтерсуб'єктивної реальності. Отже, існує потреба у доробці теоретичних положень щодо аналізу емоцій як комплексного явища, налагодженні міждисциплінарних зв'язків та переосмисленні класичних положень з урахуванням соціального контексту емоційної сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні положення сучасної концепції емоцій визначені переважно в теоретичних працях психологів С. Л. Рубінштейна, О. М. Леонтьєва, Л. С. Виготського, В. К. Вілюнаса, П. М. Якобсона, Б. І. Додонова та інших. Більш повне уявлення про психологію емоцій можна знайти в концепціях У. Джемса, К. Ізарда, К. Ланге, Р. Лазаруса, П. В. Симонова, Л. Фестінгера, С. Шехтера. Однак, незважаючи на те, що дослідницькі акценти психологів поступово зміщуються від розуміння емоцій, головним чином, у контексті психофізіологічних змінних до врахування соціальних та культурних передумов формування, прояву та інтерпретації емоційних станів, залишається усталеною практика розгляду емоцій у матриці «стимул-реактивної» взаємодії.

Перші соціальні аспекти дослідження емоцій представлені ще у роботах соціологів-класиків: Г. Зіммель, Г. Спенсер, М. Вебер, Е. Дюркгейм, М. Шелер, Дж. Тернер. Зокрема, Дж. Тернер і Я. Стетс класифікували сучасні

соціологічні концепції емоцій: драматургічні та культурні теорії емоцій (С. Гордон, А. Хохшильд, М. Розенберг, П. Туа, К. Кларк); теорії ритуалів (Р. Коллінз, Е. Саммерс-Еффлер); структурні теорії (Дж. Барбалет, Т. Кемпер, Р. Тамм, Дж. Бергер, С. Риджвей, Дж. Хаузер); теорії символічного інтеракціонізму (С. Шотт, Д. Хейз, П. Берк, Ш. Страйкер, Дж. Тернер, Т. Шефф); теорії соціального обміну (Е. Лоулер, Р. Форд, Л. Молм, Дж. Юн); еволюціоністські теорії (Дж. Тернер, В. Вентворт, М. Хаммонд) [1, р. 23].

Сьогодні переважна більшість учених погоджуються в тому, що мононауковий підхід у дослідженні даної проблематики засвідчив свою неспроможність, що актуалізує необхідність побудови міждисциплінарного діалогу, ґрунтуючись на інтеграції знання таких дисциплін, як нейрофізіологія, психологія, соціологія, культурологія, антропологія, психолінгвістика тощо. Евристичні висновки сучасних досліджень, зокрема «соціології емоцій», ґрунтуються на тому, що емоції являють собою не лише адаптивну психофізіологічну реакцію організму, а й соціокультурний конструкт, продукт соціалізації особистості й рушійну силу суспільних відносин.

Отже, **мета** статті полягає у вивченні соціальних аспектів вияву емоцій та розкритті механізму їх соціального конструювання для більш плідного розуміння смислової компоненти соціальної поведінки акторів.

Виклад основного матеріалу. Особливістю сучасного погляду на феномен емоцій є акцентування його соціальної природи. З одного боку, емоції є результатом соціальних процесів, що потребують наукового пояснення, а з іншого, – «джерелами» соціальних процесів, необхідними для «пояснення самих основ соціальної поведінки», констатує Дж. Барбалет [2, р. 9]. Соціологія емоцій як актуальний напрям вивчення соціальної складової емоцій спрямована на дослідження соціокультурних умов, у яких виникають різні типи емоцій, а також визначення факторів впливу та наслідків емоційних реакцій для окремих індивідів, груп та спільнот і в цьому дисциплінарно межує із психологією емоцій. Такий погляд дозволяє говорити О. О. Симоновій про трансформацію існуючої моделі *homo sociologicus* і включення до неї таких змінних, як почуття, настрої, переживання, об'єднаних терміном «емоції», їх визнання як важливих детермінант соціальної поведінки. Модель *homo sociologicus* як осереддя різних соціальних ролей, як модель переважно раціонального актора модифікується в модель *homo sociologicus affectionalis* [3, с. 295]. У той

час як психологія фокусується на індивідуальних процесах, пов'язаних з емоціями, соціальний аспект їх дослідження дозволяє перенести індивіда в соціокультурний контекст і проаналізувати, яким чином соціальні структури і культура обумовлюють виникнення, протікання і способи прояву емоцій, яку роль відіграють емоції у відтворенні і трансформації соціальних явищ.

Важливо відмітити, що дотепер серед фахівців відсутнє єдине розуміння власне емоцій, а також меж їх співвіднесення із суміжними термінами, такими як почуття, афекти, настрої, переживання тощо. Тому поняття «емоції» вживається у широкому сенсі, поєднуючи всі перераховані феномени. Крім того, під емоціями часто маються на увазі і такі складні явища, як, наприклад, довіра, страждання, горе.

Так, Т. Кемпер пропонує класифікувати емоції на власне психологічні та соціальні. До першого типу належать так звані первинні емоції (*primary emotions*): щастя, страх, гнів, сум, подив, задоволення і відраза. Вони мають універсальний характер та є результатом еволюційного процесу (філогенеза). Вторинні емоції (*secondary emotions*) – почуття провини, сорому, гордості, подяки, любові, ностальгії – набуваються у процесі соціалізації (онтогенезу) та є соціально сконструйованими [4].

Соціологія емоцій відкриває широкий спектр так званих соціальних почуттів. Серед них – упевненість, конформність, сором, ресентимент, мстивість, любов, вина і безліч інших емоцій, які мають психофізіологічне джерело, але набувають соціально-етичного змісту, що робить їх самостійними сутностями, які майже не мають нічого спільного з субстанцією, що їх породила. Дійсно, ні почуття сорому, ні почуття провини, ні презирство не притаманні тваринам та практично не мають нічого спільного із біологічними інстинктами. Не притаманні вони і дітям. Це соціальні конструкти, що набуваються – у міру соціалізації – дорослою людиною як відповідна реакція на відносини з оточуючими у відповідному соціальному середовищі. Ці емоції є безпосередньо включеними у рольві відносини, «сформованими роллю» (за С. Шот), та обумовлені присутністю «узагальненого іншого». Наприклад, індивід здатний усвідомлювати провину без присутності оточуючих, оскільки відчуває відповідальність перед тими чи іншими соціальними приписами та узгоджує власні дії з соціальними очікуваннями.

Положення конструктивізму трактують більшість емоцій як певні артефакти, конструкти, що є завше не наслідком спадкових поведінкових реакцій, а продуктами соціальної діяльності. Адже емоції як типові внутрішні

стани визначаються відповідно до культурних уявлень та узгоджуються із соціальними нормами їх прояву, чого індивіди вчаться у процесі соціалізації та участі у соціальних структурах. Тобто вони є продуктом соціального конструювання реальності, соціальної репрезентації, соціокультурної діяльності і як аспекти системи культурних значень використовуються людьми для розуміння соціально значущих ситуацій та побудови відповідних практик поведінки.

Зокрема, С. Гордон вважає, що походження емоцій – не біологічне, а обумовлене культурою: індивіди навчаються мовних визначень емоцій, форм емоційної поведінки і пов'язують значення кожної емоції з різними типами соціальних стосунків. Наприклад, ревності виникають у відповідь на вторгнення іншої людини у стосунки високої цінності; гнів маркує шкоду, спричинену іншим; горе засвідчує втрату «значущого іншого» тощо. Навіть жести, що говорять про ту або іншу емоцію, мають культурно обумовлений фактор [5, р. 118]. На думку К. Лутц, емоції є завжди міжособистісним, інтерсуб'єктивним, а не індивідуальним феноменом [6]. Соціальний психолог Р. Херрі також наголошує на тому, що емоцій як таких не існує, є лише різні способи емоційного прояву індивідуальних почуттів, дій, оцінок, установок та переконань відповідним фізіологічним способом [7]. У свою чергу, Т. В. Іванова виводить, що емоції не є у чистому вигляді «природним продуктом», а завжди є результатом, з одного боку, впливу культури, її нормативних взірців, а з іншого – здатністю індивіда конструювати емоції та надавати сенс власним переживанням [8, с. 76].

Під час соціалізації дитина засвоює ті емоційні конотації, якими наділені навколишні предмети. Адже ще Г. Блумер наголошував на тому, що речі, люди, відносини з цими людьми самі по собі є нейтральними, істотний вплив на сприйняття навколишнього та емоційні переживання чинить їх символічне значення, основане на системі норм і цінностей, що транслюється відповідним суспільством. Емоції узагальнюються і передаються у процесі соціокультурної взаємодії, завдяки якій формується загальна емоційна мова, а також загальний досвід емоційних переживань, який набагато ширший і різноманітніший за власний досвід людини. Процес соціалізації передбачає засвоєння наявних лінгвістичних емоційних кліше, завдяки чому людина навчається розпізнавати, називати свої емоції, а також керувати ними. Так природна афективність набуває своєї соціокультурної форми. Крім того, соціальний вимір емоцій дозволяє долучити до аналітичної матриці такі

параметри, як соціальні обов'язки і зобов'язання акторів щодо інших, сигнали групової ідентичності, статусно-рольові характеристики або відносини домінування-підпорядкування тощо.

Соціалізація емоцій тісно взаємопов'язана з гендерною соціалізацією, в результаті якої завоюються статево-диференційовані норми емоційно забарвленої поведінки. Так, Г. М. Бреслав проводить ґрунтовний аналіз емоцій як елемента статево-рольової поведінки і розглядає соціалізацію гендерних відмінностей у прояві емоцій. Він зазначає, що в сучасному суспільстві зберігаються статево-диференційовані норми соціальної перцепції, розуміння, переживання і вираження емоцій. Зокрема, форми прояву емоційних явищ у хлопчиків більшою мірою обмежуються, а в дівчаток полегшуються, підкреслюється відмінність і в гендерних нормах експресії («Не реви, як дівчисько») [9, с. 394].

Під час соціалізації відбувається засвоєння відповідних правил «відчування» (*feeling rules*) та правил «вираження емоцій» (*display rules*). Перші визначають, які емоції та з якою інтенсивністю слід переживати і відчувати в даній ситуації, чи повинні вони бути негативними або позитивними та якою має бути їх тривалість. Другі правила вказують на те, коли і як потрібно виражати емоції [3, с. 308.]. Сукупність подібних норм формує емоційну культуру суспільства, відповідно до якої людина здатна компетентно виражати ситуативно адекватні емоції з урахуванням соціально значущих індикаторів (статус, вік, стать і т. ін.). Тож у процесі соціалізації індивіди вчаться керувати вродженою емоційністю, певним чином трансформуючи її, напрацьовувати способи «роботи з емоціями» з урахуванням соціального контексту.

Отже, незважаючи на те, що носієм емоції є конкретна особистість, емоційні переживання, занурюючись у тканину соціальної взаємодії, набувають рис надіндивідуальних, інтерсуб'єктивних явищ, вони завжди спрямовані на об'єкти зовнішнього світу (емоційне ставлення і предмет, якому це ставлення адресується), а у своїх проявах співвідносяться із нормами соціокультурної системи. Інтерсуб'єктивні значення можуть виявлятися як на когнітивному, так і на емоційному рівнях, що визначають та підтримують соціальні практики акторів.

Висновки. Соціальний аспект розуміння емоційної проблематики оснований на виклику загальноприйнятим уявленням про емоції як вроджені або універсальні відповіді на зовнішні подразники, акцентуючи зв'язок між процесами свідомості і соціокультурними структурами, що дозволяє змінити як методологічні, так і предметні акценти. Розгляд емоцій з позиції соціального конструктивізму дозволяє розкрити їх надіндивідуальну сутність, визначити аспекти системи соціокультурних значень, які використовуються індивідами для розуміння актуальних ситуацій та формування відповідних практик поведінки через «прийняття ролі емоцій». Разом із тим жодним чином не підлягає сумніву той факт, що емоції є мультikomпонентним явищем зі складною структурою, де фізіологічна компонента, тобто біологічний фактор, є критичним елементом у розумінні механізмів виникнення та прояву емоцій у соціальному житті. На наш погляд, це засвідчує неправомірність спроб ототожнення емоцій виключно із їхніми соціальними репрезентаціями через протиставлення об'єктивної та суб'єктивної реальності.

Список використаних джерел

1. Turner J. H. The sociology of emotions / J. H. Turner, J. E. Stets. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 349 p.
2. Barbalet J. M. Emotion, Social Theory and Social Structure : A Macrosociological Approach / J. M. Barbalet. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 210 p.
3. Симонова О. А. Социологическое исследование эмоций в современной американской социологии: концептуальные вопросы / О. А. Симонова // Социологический ежегодник, 2009 : сб. науч. тр. / РАН ; ИНИОН ; Центр социал. науч.-информ. исслед. – М., 2009. – С. 292–331. – (Серия: Теория и история социологии).
4. Kemper T. D. How many emotions are there? Wedding the social and the autonomic components / T. D. Kemper // American journal of Sociology. – 1987. – Vol. 93, No. 2. – Pp. 263–289.
5. Gordon S. L. Institutional and impulsive orientations in selectively appropriating emotions to self / S. L. Gordon // The sociology of emotions : Original essays and research papers / ed. by D. D. Franks, E. D. McCarthy. – Greenwich (CT) : JAI, 1989. – Pp. 115–135.
6. Lutz C. Depression and the Translation of Emotional Worlds / Catherine Lutz // Culture and Depression: Studies in the Anthropology and Cross-Cultural Psychiatry of Affect and Disorder / A. Kleinman and B. Good (eds). – Berkeley, 1985. – Pp. 63–100.
7. Harre R. An Outline of the Social Constructionist Viewpoint / R. Harre // The Social Construction of Emotions / R. Harre (ed.). – Oxford : Blackwell, 1986. – Pp. 2–14.
8. Иванова Т. В. Социология эмоций с позиций символического интеракционизма / Т. В. Иванова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2010. – № 891. – Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи; вип. 26. – С. 74–77.

9. Бреслав Г. М. Психология эмоций : учеб. пособие для вузов / Г. М. Бреслав. – М. : Academia, 2006. – 544 с.
Надійшла до редколегії 26.08.2015

ГОРБАЧЁВА О. В. ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОГО КОНСТРУИРОВАНИЯ ЭМОЦИЙ

Определены социальные аспекты исследования эмоций и раскрыты механизмы их социального конструирования. Обосновано влияние символических систем и культурных практик на формирование и способы проявления эмоций, что позволило рассматривать последние как типичные и нормативные состояния актёров, продукт социализации личности и социокультурный конструкт. Отмечены необходимость построения междисциплинарного диалога, мультикомпонентности эмоций и неправомерность игнорирования их биологической составляющей.

Ключевые слова: *эмоции, теории эмоций, конструирование эмоций, социализация эмоций, «социология эмоций».*

GORBACHOVA O. V. FEATURES OF THE SOCIAL CONSTRUCTION OF EMOTIONS

It is noted that the second half of the XX century is characterized by the so-called «discovery of emotionality» within the social practices of actors. The ruling idea about understanding emotions only as a set of subjective experiences and relations, grounding their biological component and universal nature is often disregarded the fact that emotions are always embedded in more complex cultural systems, and therefore are the products of social activity. This fact has determined the objective of the research – the study of the mechanisms and specifics of social construction of emotions.

Based on the provisions of the «sociology of emotions», the author has grounded the influence of symbolic systems and cultural practices on the formation, interpretation and methods of displaying emotions. This allows us to consider the latter as typical and normative states of actors, the product of socialization of a personality and socio-cultural construct. Through the category of «secondary emotions» (according to T. Kemper) it is concluded that a wide range of so-called social feelings – confidence, conformity, shame, resentment, vindictiveness, love, guilt and many other emotions – has a psychophysiological source but acquires social and ethical content, making them independent entities of intersubjective reality.

Special attention is paid to the socialization process, during which a person learns the emotional connotations of surrounding objects, corresponding linguistic emotional clichés, rules of «feelings» (feeling rules) and rules of «expressing emotions» (display rules), and learns to recognize, name and manage his/her emotions. Because of this «the natural» affectivity acquires its social and cultural form.

It is emphasized on the feasibility of interdisciplinary dialogue, multicomponent of emotions and illegality of ignoring their biological determinants.

Keywords: *emotions, theories of emotions, construction of emotions, socialization of emotions, «sociology of emotions».*
